

Active Learning: การจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 Active Learning: Social Studies Teaching and Learning in the 21st Century

พรชัย วันทุม, สมควร นามสีฐาน, พระครูสุนทรวินัยรส,

ทองคำ เกษจันทร์, พระครูธรรมธรวีรยุทธ กุศลจิตโต

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์เฉลิมพระเกียรติกาฬสินธุ์

Pornchai Wanthum, Somkhuan Namseethan, Phrakhsunthonwinairot,
Thongkham Ketchan, Phrakhruthammathon Weerayut Kusalacitto
Mahamakut Buddhist University, Kalasin College, Thailand
E-mail: Pornchaiwanthum@gmail.com

Received: 06 December 2024; Revised: 18 December 2024; Accepted 20 December 2024
© The Author(s) 2024

บทคัดย่อ

Active Learning หรือการเรียนรู้เชิงรุกกับการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 เป็นการสังเคราะห์แนวคิดสำหรับการจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษา โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ถือได้ว่าเป็นการจัดการเรียนรู้ที่สามารถสนองต่อการจัดการเรียนรู้ ในศตวรรษที่ 21 ซึ่งจำเป็นที่จะต้องลดบทบาทของผู้สอน แต่เพิ่มบทบาทของผู้เรียนให้มากขึ้น เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้ลงมือทำ เป็นการสร้างประสบการณ์ตรงให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียน โดยผู้เรียนจะมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนและครูด้วยการลงมือทำกิจกรรมร่วมกันทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียน การจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 จึงจำเป็นที่จะต้องมีการ กระบวนการ และวิธีการต่าง ๆ ที่จะพัฒนาทักษะผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง มีการลงมือปฏิบัติ มีทักษะ ในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ คุณธรรม จริยธรรม การอยู่ร่วมกันกับคนในสังคม

คำสำคัญ : Active Learning, การสอนสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21

Abstract

Active Learning in social studies teaching for the 21st century represents a synthesis of concepts focused on learner-centered approaches. This method of learning aligns with the demands of 21st-century education by shifting the role of teachers to facilitators and empowering students to take a more active role in their own learning. It emphasizes hands-on experiences that allow learners to interact with peers and teachers through collaborative

activities both inside and outside the classroom. This approach fosters direct experiential learning, enhancing student engagement and participation. To implement social studies teaching in the 21st century effectively, it is essential to adopt principles, processes, and methodologies that cultivate practical skills through real-world experiences. These skills include knowledge acquisition, moral and ethical development, and social coexistence. Active Learning aims to develop these competencies, enabling learners to apply their knowledge and skills in meaningful ways while fostering values necessary for living harmoniously in society.

Keywords: Active Learning, Teaching Social Studies in the 21st Century

1. บทนำ

หน้าที่ของครูที่สำคัญคือการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นทรัพยากรที่มีค่ามากที่สุด ให้บรรลุจุดหมาย 5 ประการของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) คือ 1) มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยและปฏิบัติตน ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 2) มีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหา การใช้เทคโนโลยีและมีทักษะชีวิต 3) มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุขนิสัย และรักการออกกำลังกาย 4) มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลก ยึดมั่นในวิถีชีวิตและการปกครอง ตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข 5) มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะ ที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคมและอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างมีความสุข

Active Learning เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้อีกรูปแบบ ที่มีผู้ใช้เป็นภาษาไทยที่ความแตกต่างกันได้แก่ การเรียนรู้เชิงรุก การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้แบบใฝ่รู้ การเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การจัดประสบการณ์แบบปฏิบัติการ การเรียนรู้แบบกระตือรือร้น และการเรียนรู้แบบศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ซึ่งในที่นี้ผู้เขียนขอใช้คำว่า “Active Learning” เท่านั้น

ดังนั้นการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 จึงต้องส่งเสริมการพัฒนาประเทศไทยไปสู่โมเดลประเทศไทย 4.0 (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2558) เป็นประเทศให้มีความได้สูงและขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยนวัตกรรม ด้วยการพัฒนาที่สมดุล 4 มิติ ได้แก่ มีความสมดุลในความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การมีสังคมที่อยู่ดีมีสุข และการเสริมสร้างภูมิปัญญา และต้องปรับระบบการศึกษาให้เป็น “การศึกษาไทยในยุค 4.0” ที่จะต้องปรับปรุงหลักสูตร ปรับปรุงตำราเรียนและเปลี่ยนระบบการประเมินให้สอดคล้องกับหลักสูตร เน้นการคิดวิเคราะห์ให้สอดคล้องกับทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 การสอนสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 จึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติ จนเกิดทักษะการเรียนรู้เพื่อให้บรรลุ

จุดหมายของหลักสูตร พร้อมทั้งจะเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศก้าวสู่ประเทศไทยในยุค 4.0 ซึ่งครูสังคมศึกษา และผู้เรียนต้องร่วมมือกันจัดการเรียนรู้ที่หลากหลาย สามารถนำประสบการณ์การเรียนรู้ไปใช้ในชีวิตจริงได้

2. ความหมายของ Active Learning

Active Learning คือกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ และใช้กระบวนการคิดในสิ่งที่เขาได้กระทำลงไป (Bonwell, 1991) เป็นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ภายใต้สมมติฐานพื้นฐาน 2 ประการคือ 1) การเรียนรู้เป็นความพยายามโดยธรรมชาติของมนุษย์, และ 2) แต่ละบุคคลมีแนวทางในการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน (Meyers and Jones, 1993) โดยผู้เรียนจะถูกเปลี่ยนบทบาทจากผู้รับความรู้(receive) ไปสู่การมีส่วนร่วมในการสร้างความรู้(co-creators)

ได้มีนักวิชาการเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning ให้ ความหมายเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning ไว้ดังต่อไปนี้

Meyers and Jones (1993:4) ได้ให้ความหมายของ Active Learning เป็นการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนประยุกต์ใช้ข้อมูลสารสนเทศ มโนทัศน์ หรือทักษะใหม่ๆในการเรียนรู้ เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ การสร้างสรรค์ การทดสอบ และการปรับปรุงแก้ไขของผู้เรียน

ศักดา ไซกิจภิญโญ (Sakda Chaikitpinyo, 2548) กล่าวว่า การจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning คือ คือการเรียนรู้ที่ผู้เรียนศึกษาค้นคว้าหาความหมายและทำความเข้าใจด้วยตนเอง หรือร่วมกับเพื่อน เช่น ร่วมกันสืบค้นหาคำตอบ ร่วมอภิปราย ร่วมนำเสนอ และสรุปความคิดรวบยอดร่วมกัน หรืออีกนัยหนึ่งคือ การเปลี่ยนผู้เรียนจากการเป็นผู้นั่งฟังอย่างเดียว (passive) มาเป็นผู้เรียนที่ร่วมกิจกรรมด้วยการแสวงหาความรู้ที่ผู้สอนกำหนด หรือออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

สรุป การเรียนการสอนแบบ Active Learning เป็นกระบวนการเรียนการสอนให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม และมีกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติที่หลากหลายรูปแบบ เช่น การศึกษาค้นคว้า การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การระดมสมอง การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นกิจกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาทักษะ การคิดวิเคราะห์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การสื่อสาร การนำเสนอ และ การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศอย่างเหมาะสม บทบาทของผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้สอนและผู้เรียน ผู้สอนควรลดบทบาทในการถ่ายทอดความรู้แก่ผู้เรียนในลักษณะการบรรยายลง และเพิ่มบทบาท ในการกระตุ้นให้ผู้เรียนมีความกระตือรือร้นที่จะทำกิจกรรมต่างๆ รวมถึงการจัดเตรียมสภาพแวดล้อมในห้องเรียนให้เหมาะสมในการเรียนรู้

3. กระบวนการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning)

1. ผู้เรียนมีบทบาทในการแสวงหาความรู้ และเรียนรู้อย่างมีปฏิสัมพันธ์ ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และประยุกต์ใช้ในกิจกรรม สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประเมินค่า และสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ พัฒนาตนเองเต็มความสามารถ รวมถึงการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ด้วยวิธีร่วมอภิปราย ให้ฝึกทักษะการสื่อสาร ทำให้ผลการเรียนรู้เพิ่มขึ้นเป็น ร้อยละ 80

2. การนำเสนอผลการเรียนรู้ในสถานการณ์จำลอง ที่มีการฝึกปฏิบัติการเรียนรู้ในสภาพจริง มีการเชื่อมโยง กับสถานการณ์ต่างๆ จะทำให้ผลการเรียนรู้เกิดขึ้นถึงร้อยละ 90

การจัดกิจกรรมตามกระบวนการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) ที่มุ่งเน้นการเรียนรู้ที่มีขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ดังนี้

1. กำหนดผลการเรียนรู้ (Learning Outcome) ให้ครอบคลุมองค์ความรู้ที่ต้องการให้เกิดการแสวงหาความรู้ ความเข้าใจ ทักษะเจตคติ กระบวนการ คุณธรรม และจริยธรรม

2. กำหนดสาระการเรียนรู้ ให้ครอบคลุมเนื้อหาสาระและสอดคล้องกับผลการเรียนรู้ที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน

3. การออกแบบหรือเขียนแผนกิจกรรมการเรียนรู้ โดยเน้นกิจกรรม 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1) การแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรียนรู้ หมายถึง เป็นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่กระตุ้นให้ผู้เรียนนำประสบการณ์เดิมออกมาเชื่อมโยง เพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ หรือ ข้อสรุป การกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ ครูอาจใช้สื่อแผ่นใส วีดิทัศน์ สถานการณ์ จำลอง ตั้งคำถาม หรือ สื่อกิจกรรมอื่นๆ ที่จะเกิดมรรคและผลในกระบวนการจัดการเรียนการสอน

2) การสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน โดยการตั้งประเด็นปัญหาหรือคำถามให้ผู้เรียนได้คิด แสวงหาวิเคราะห์ และ สร้างสรรค์ประสบการณ์ร่วมกัน อาจใช้คำถามหรือสถานการณ์จำลองที่ท้าทายอารมณ์ความรู้สึกของผู้เรียน เช่น ความรักแท้และรักแบบอมตะมีจริงหรือไม่ ในสังคมปัจจุบัน

3) การนำเสนอความรู้ หมายถึง การนำเสนอที่ได้จากการจัดกิจกรรมการอภิปรายกลุ่มเข้ากับหลักการทฤษฎีที่อาจารย์จัดเตรียมให้ หรือค้นคว้ามาจากแหล่งเรียนรู้มาสังเคราะห์มาอภิปรายภายในกลุ่ม ผู้เรียน จนเกิดความเชื่อมั่น ยอมรับว่าเป็นข้อเท็จจริง เช่น การนำปัญหา โทษภัยจากการสูบบุหรี่ไฟฟ้าหรือสิ่งเสพติดทุกชนิด ล้วนเกิดโทษภัยต่อตนเอง ต่อสังคม และประเทศชาติ

4) การประยุกต์ใช้ นำเสนอ หรือลงมือปฏิบัติ หมายถึง การนำเสนออภิปรายความรู้ต่อกลุ่มในห้องเรียน การนำเสนอต่อสาธารณะในลักษณะ ป้ายนิเทศ ป้ายโฆษณา หรือการเผยแพร่ทางสื่อเฟสบุ๊ค และหากผู้เรียนสามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงได้ เช่น การลด และเลิกสิ่งเสพติดเพราะตระหนักและเชื่อในสิ่งที่พบ ถือว่า เป็นผลการเรียนรู้ที่มีคุณค่าสูงสุด (สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2551)

สรุป เป็นการจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียน ลงมือปฏิบัติและพัฒนากระบวนการคิดขั้นสูง จนเกิดเป็นองค์ความรู้ของตนเอง การเรียนรู้เชิงรุกเป็นการศึกษาที่ค้นคว้าด้วยตนเอง ที่จะช่วยให้ผู้เรียนมีทักษะใน

การค้นคว้า วิเคราะห์ สังเคราะห์ สร้างสรรค์ และสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีทักษะในการทำงานร่วมกับผู้อื่น มีการอภิปรายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความคิดเห็นร่วมกันจนเกิดองค์ความรู้เป็นของตนเอง

4. คุณลักษณะที่สำคัญของการเรียนรู้แบบ Active Learning

การจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning เป็นรูปแบบการจัดการเรียนรู้หรือวิธีการเรียนรู้ที่มีคุณลักษณะที่เน้น บทบาทของผู้เรียนเป็นสำคัญ ธรรมชาติของการเรียนรู้ที่น่าสนใจ ลักษณะของการจัดการเรียนการสอนแบบ Active Learning เป็นดังนี้ (ไชยยศ เรืองสุวรรณ, 2553)

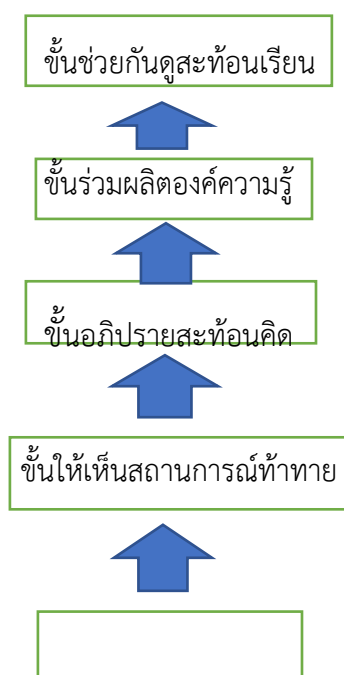
1. เป็นการเรียนการสอนที่พัฒนาศักยภาพทางสมอง ได้แก่ การคิด การแก้ปัญหา การวิเคราะห์ และการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้
 2. เป็นการเรียนการสอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็น มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้สูงสุด
 3. ผู้เรียนออกแบบการเรียนรู้ สร้างองค์ความรู้ และจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง
 4. ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการเรียนการสอนทั้งในด้านการสร้างองค์ความรู้ การสร้างปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ร่วมมือกันมากกว่าการแข่งขัน
 5. ผู้เรียนจะต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน การมีวินัยในการทำงาน และการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในกิจกรรมร่วมกัน
 6. เป็นกระบวนการจัดการเรียนที่สร้างสถานการณ์ให้ผู้เรียนอ่าน พูด ฟัง คิดอย่างลุ่มลึก ผู้เรียนจะเป็นผู้จัดระบบการเรียนรู้ด้วยตนเอง
 7. เป็นกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นทักษะการคิดขั้นสูง
 8. เป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้บูรณาการข้อมูลข่าวสาร หรือสารสนเทศ และหลักการความคิดรวบยอด
 9. ผู้สอนจะเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนเป็นผู้ปฏิบัติด้วยตนเอง
 10. ความรู้เกิดจากประสบการณ์ การสร้างองค์ความรู้ การสรุป และทบทวนเนื้อหาของผู้เรียน
- สรุป คุณลักษณะที่สำคัญของ Active Learning เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดการสร้างสรรคทางปัญญา ที่เน้นกระบวนการ กิจกรรมเรียนรู้มากกว่าเนื้อหาวิชา เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงความรู้ หรือสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นในตนเอง ด้วยการลงมือปฏิบัติจริงผ่านสื่อหรือกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีครูผู้สอนเป็นผู้แนะนำ หรืออำนวยความสะดวก ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้มากขึ้น

5. ขั้นตอนในการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning

ได้มีนักการศึกษาที่สนใจการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning โดยได้เสนอขั้นตอนของการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning ไว้ดังนี้

1. ขั้นกระตุ้นความสนใจ โดยส่วนใหญ่จะใช้กระบวนการกิจกรรมที่ตั้งคำถามเพื่อให้ผู้เรียนได้นำไปคิดต่อและเกิดขั้นตอนต่อไป
2. ขั้นสำรวจและค้นหา ในขั้นตอนนี้จะทำให้เกิดการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์จากข้อมูลที่ได้ว่าควรเชื่อถือแหล่งข้อมูลจากไหน จะทำให้ผู้เรียนเกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ จากการหาข้อมูล
3. ขั้นอภิปรายและลงข้อสรุป ในขั้นตอนนี้มักจะเกิดจากการเสวนา อภิปรายร่วมกัน ซึ่งเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมในห้องเรียน ทำให้เกิดการแสดงความคิดเห็นและช่วยกันสรุปผลข้อมูลซึ่งเป็นการเรียนแบบร่วมมือในชั้นเรียน
4. ขั้นสร้างผลผลิตของความเข้าใจ เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการค้นคว้าและสรุปผลไปเชื่อมโยงกับความรู้เดิมหรือแนวคิดที่ได้ค้นคว้าเพิ่มเติม ส่งผลให้เชื่อมโยงกับเรื่องต่าง ๆ และทำให้เกิดองค์ความรู้ที่กว้างขวางขึ้น
5. ขั้นสะท้อนผลผ่านชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน ว่ามีความรู้มากน้อยเพียงใด จะสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในเรื่องอื่น ๆ ได้อย่างไร ซึ่งนำไปสู่ข้อโต้แย้งหรือข้อจำกัดที่ก่อให้เกิดประเด็นคำถาม หรือปัญหาที่จะต้องสำรวจตรวจสอบต่อไป

จากแนวคิดในเรื่องขั้นตอนการสอนของการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning ที่ได้นำเสนอข้างต้น ผู้เขียนได้สังเคราะห์ขั้นตอนในการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning ไว้เป็นแผนภาพของขั้นตอนในการสอนแบบ Active learning ได้ ดังนี้

ขั้นกระตุ้นความสนใจ

จากแผนภาพการสังเคราะห์ขั้นตอนของการจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning นี้ จะเป็นการที่ผู้สอนเริ่มต้นจากการกระตุ้นให้ผู้เรียนเพื่อให้เกิดความรู้สึกอยากรู้ อยากรู้อยากลองมือปฏิบัติ จากนั้นผู้สอนจะเสนอสถานการณ์ตัวอย่างที่มีความหลากหลายและน่าสนใจให้แก่ผู้เรียนได้เกิดไอเดียพร้อมที่จะต่อยอดองค์ความรู้ ด้วยการให้ผู้เรียนช่วยกันอภิปรายแสดงความคิดเห็นร่วมกันในชั้นเรียนเพื่อสะท้อนความคิดเห็น ขั้นตอนต่อมาผู้เรียนและผู้สอนก็จะร่วมกันสร้างผลผลิตองค์ความรู้ที่ได้จากการสะท้อนความคิดร่วมกัน ขั้นสุดท้ายผู้เรียนก็จะสะท้อนสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ในครั้งนั้นด้วยการเขียนบันทึก แลกเปลี่ยนกันอ่าน แล้วครูผู้สอนจะเติมเต็มองค์ความรู้ที่เกิดจากการช่วยกัน เป็นการสะท้อนจากผู้เรียนให้มีความชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

6. หลักการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ได้ระบุความหมายของการศึกษาว่าหมายถึง “กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคล เรียนรู้ตลอดชีวิต” นอกจากนี้ แนวทางการจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ ดังนั้นกระบวนการจัดการเรียนรู้ จึงจำเป็นต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ กระบวนการจัดการเรียนรู้จึงจำเป็นต้องจัดบรรยากาศ รวมทั้งแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลายเอื้อต่อผู้เรียนแต่ละคนที่มีความแตกต่างกัน จัดให้ผู้เรียนได้มีการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ให้ได้รู้จักคิดและแก้ปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งกระบวนการจัดการเรียนรู้ดังกล่าว ครูผู้สอนต้องเปลี่ยนบทบาทจากผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน เป็นผู้ชี้แนะและอำนวยความสะดวกให้กับผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจและมีทักษะในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ ที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ที่ตนเองต้องการได้

การศึกษาในศตวรรษที่ 21 เป็นการเตรียมคนเผชิญการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว รุนแรง พลิกผัน และคาดไม่ถึง คนยุคใหม่จึงต้องมีทักษะที่สูงในการเรียนรู้และปรับตัว ครูและศิษย์ต้องพัฒนาตนเองให้มีทักษะของการเรียนรู้ ในขณะเดียวกันต้องมีทักษะในการทำหน้าที่ครูในศตวรรษที่ 21 ซึ่งไม่เหมือนการทำหน้าที่ครูในศตวรรษที่ 20 หรือ ศตวรรษที่ 19 (วิจารณ์ พานิช, 2556)

สิ่งสำคัญในกระบวนการเรียนรู้แห่งศตวรรษที่ 21 คือ การสร้างทักษะด้านต่างๆ ที่จำเป็นแก่ผู้เรียนอย่างรอบด้าน ทักษะเหล่านั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากการฟัง การบันทึกเพียงอย่างเดียว ผู้สอนจึงต้องปรับบทบาทจากการถ่ายทอดความรู้เพียงฝ่ายเดียว มาเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในห้องเรียน และสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์จากการเรียนรู้อย่างครบถ้วนรอบด้าน โดยทาง BASE Playhouse ได้ฝาก checklist สำคัญ 5 ข้อในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่

1. ตั้งเป้าหมายการเรียนรู้จากเป้าหมายของผู้เรียน เป็นสร้างแรงจูงใจผู้เรียนให้เกิดความกระตือรือร้นในการพัฒนาตัวเองไปสู่เป้าหมาย ผู้สอนอาจเริ่มจากการเสวนาร่วมกับผู้เรียน การวางแผนอนาคตไว้อย่างไรบ้าง จากนั้นจึงอธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของชุดความรู้และทักษะที่ผู้เรียนจำเป็นต้องมีเพื่อบรรลุเป้าหมาย
2. เริ่มจากความสนใจของผู้เรียน ซึ่งสามารถนำไปปรับใช้ได้กับทุกกลุ่มสาระวิชา เช่น ถ้าจะสอนคณิตศาสตร์ให้กับเด็กที่ชื่นชอบประวัติศาสตร์เป็นพิเศษ เราก็ควรเชื่อมโยงสองสิ่งนี้เข้าด้วยกัน โดยเริ่มจากการหยิบยกหัวข้อประวัติศาสตร์ที่เขาสนใจขึ้นมา แล้วหาวิธีสอดแทรกความรู้ทางคณิตศาสตร์เข้าไปในหัวข้อนั้น
3. ต้องมีการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดทักษะ เพราะการเรียนรู้ที่ได้ผลดีย่อมเกิดจากการลงมือทำซ้ำๆ จนเชี่ยวชาญ และสามารถพัฒนาต่อยอดได้จากประสบการณ์ ไม่ใช่ทำแค่เพราะมีคนอื่นมาบอกหรือชี้แนะ
4. ใช้เทคโนโลยีช่วยสนับสนุนในการขยายผล ในปัจจุบันมีเทคโนโลยีการศึกษามากมายที่ถูกพัฒนาขึ้นและใช้กันอย่างแพร่หลาย ยกตัวอย่างเช่น Gather Town โปรแกรมประชุมออนไลน์ในรูปแบบโลกเสมือนจริง ให้ความรู้สึกล้ายกับกำลังเล่นเกมและได้พบปะกับเพื่อนฝูง สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้กับการเรียนการสอนออนไลน์ได้ เพื่อสร้างบรรยากาศให้ผู้เรียนรู้สึกว่าได้มีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมชั้นเรียนตลอดเวลา
5. เห็นผลงานเพื่อวัดผลจริง หลังผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว ควรมีผลงานออกมาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เพื่อใช้วัดผลสัมฤทธิ์จากการเรียนรู้ อย่างถ้าเป็นกิจกรรมออนไลน์ที่เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญ ส่วนใหญ่ก็มักจะวัดประเมินความสำเร็จของผู้เรียนได้ทันทีหลังสิ้นสุดกิจกรรม

7. สังคมศึกษากับทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

การสร้างกระบวนการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนมีความจำเป็นต่อการจัดการเรียนรู้ ซึ่งการสอนสังคมศึกษาประกอบด้วย 5 สาระการเรียนรู้ ได้แก่ สาระศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม สาระหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม สาระเศรษฐศาสตร์ สาระประวัติศาสตร์ และสาระภูมิศาสตร์ ดังนั้นทักษะในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนของครูผู้สอน ได้แก่ 1) มีอิสระที่จะเลือกสิ่งที่พอใจ แสดงความคิดเห็นและลักษณะเฉพาะของตนเอง 2) มีความต้องการดัดแปลงสิ่งต่าง ๆ ให้ตรงตามความพอใจของตนเอง 3) ตรวจสอบ หาคำความจริงเบื้องหลัง 4) เป็นตัวของตัวเองและสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นเพื่อรวมตัวกันเป็นองค์กร 5) ชอบความสนุกสนานและการละเล่น ถือเป็นส่วนหนึ่งของงาน การเรียนรู้และชีวิตทางสังคม 6) การร่วมมือ

และ ความสัมพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของทุกกิจกรรม 7) ต้องการความรวดเร็วในการสื่อสาร การหาข้อมูลและตอบคำถาม 8) สร้างนวัตกรรมต่อทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิต นอกจากนี้จำเป็นต้องเสริมด้วยการพัฒนาสมอง 5 ด้าน ได้แก่ สมองด้านวิชาและวินัย ด้านสังเคราะห์ ด้านสร้างสรรค์ ด้านเคารพให้เกียรติ และด้านจริยธรรม เพื่อให้เกิดมิติทางปัญญา นอกจากนี้จำเป็นต้องสอดแทรกทักษะเพื่อการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 ประกอบด้วย

1. ทักษะด้านการเรียนรู้และนวัตกรรม ผู้สอนต้องสอดแทรกทักษะด้านการเรียน การสอน และการคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา

2. ทักษะด้านสารสนเทศ สื่อ เทคโนโลยี ปัจจุบันแหล่งไอที ข้อมูล ข่าวสาร ผู้สอน จำเป็นต้องใช้สื่อที่หลากหลายในการจัดกระบวนการเรียนรู้

3. ทักษะด้านชีวิตและอาชีพ ผู้สอนต้องสอดแทรกสาระสำคัญในการดำรงชีวิต และการทำงาน เช่น การปรับตัว ภาวะผู้นำ และความรับผิดชอบ เป็นต้น

รพีพัฒน์ หาญโสภณ และคณะ (2563) ได้สรุปนวัตทักษะของนักวิชาการว่า การจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เพื่อพัฒนาทักษะของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 ประกอบด้วย 19 ทักษะ ดังนี้

1. ทักษะการสื่อสาร ข้อมูลสารสนเทศ และรู้เท่าทันสื่อ (Communication, Information and Media Literacy) เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการใช้สื่อ และการสื่อสาร ซึ่งประกอบด้วยการฟัง การอ่าน การพูด และการเขียน

2. ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking Skills) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความคิดที่รอบคอบสมเหตุสมผล ผ่านกระบวนการพิจารณาปัจจัยรอบด้าน และกลั่นกรอง ไตร่ตรอง ทั้งด้านคุณ - โทษ ส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถกำหนดเป้าหมายในการคิด อย่างถูกต้อง สามารถระบุประเด็นในการคิดอย่างชัดเจน

3. ทักษะความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรม (Creativity and Innovation) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ จากกรอบความคิดเดิมที่มีอยู่สู่ความคิดใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อน เพื่อค้นหาคำตอบที่ดีที่สุดให้กับประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น การคิดเชิงสร้างสรรค์จึงเป็นการคิดเพื่อการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งเดิมไปสู่สิ่งใหม่ที่ดีกว่า ซึ่งจะได้ผลลัพธ์ที่ต่างไปโดยสิ้นเชิง หรือที่เรียกว่า “นวัตกรรม” (Innovation)

4. ทักษะความร่วมมือการทำงานเป็นทีมและภาวะผู้นำ (Collaboration, Teamwork and Leadership) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการเรียนรู้โดยพึ่งพาซึ่งกันและกัน อันเกิดจากการร่วมมือร่วมกิจกรรมในการศึกษาค้นคว้าและปฏิบัติงาน แลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันและกันโดยมีสมาชิก กลุ่มที่มีความสามารถที่แตกต่างกัน เพื่อเสริมสร้างสมรรถภาพการจัดการเรียนรู้ของแต่ละคน สนับสนุนให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันจนบรรลุเป้าหมายที่วางไว้

5. ทักษะการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ (Creative Problem Solving) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการศึกษาข้อมูล รับรู้ และทำความเข้าใจในปัญหาจนสามารถสรุป และตระหนักถึงปัญหานั้น

6. ทักษะด้านคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศ (Computing and Media Literacy) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการรู้เทคโนโลยี และการรู้สารสนเทศในระดับพื้นฐานเพื่อสามารถเข้าถึงและสามารถใช้คอมพิวเตอร์และเทคโนโลยี หรือไอซีทีเพื่อการค้นคว้า รวบรวม และประมวลผลจากแหล่งต่าง ๆ และเพื่อการสร้างองค์ความรู้ใหม่ บูรณาการความรู้ด้านเทคโนโลยีและทักษะการจัดการสารสนเทศเพื่อพัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา

7. การเขียน (Writing) การพิมพ์ (Typing) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการเขียนเพื่อแสดงความรู้ ความคิด ความรู้สึก ความต้องการ ให้ผู้รับสารสามารถอ่านได้เข้าใจมีความรู้ ความคิด ความรู้สึก ความต้องการ แล้วผู้อ่านสามารถนำความรู้ที่ผู้เขียนถ่ายทอดไปใช้ได้อย่างถูกต้อง

8. การอ่าน (Reading) การฟัง (Listening) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการอ่าน เข้าใจ วิเคราะห์ สรุปสาระสำคัญ ประเมินสิ่งที่อ่านจากสื่อประเภทต่าง ๆ รู้จักเลือกอ่านตามวัตถุประสงค์ นำไปใช้ในชีวิตประจำวันและการอยู่ร่วมกันในสังคมได้

9. การคำนวณ (Arithmetic) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการคิดรวบ ยอด คำนวณ ศัพท์ อุปนัย การวินิจฉัย ปรับปรุงข้อบกพร่อง ทักษะการแก้ปัญหาโจทย์ สามารถในการแปลโจทย์ในเชิงภาษา การหาวิธีแก้โจทย์ การวางแผน การปฏิบัติตามขั้นตอน และการตรวจสอบซึ่งไม่ใช่แค่คิดเลขเป็น แต่ต้องมีความสามารถตีความและเข้าใจความคิดต่าง ๆ ที่สื่อสารออกมาในรูปของคณิตศาสตร์ และสามารถให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตได้

10. การตั้งคำถาม (Question) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดคำถาม เกิดความคิดและลงมือแสวงหาความรู้ เพื่อนำมาศึกษาหาคำตอบหรือข้อสรุปด้วยตนเอง โดยที่ผู้สอนช่วยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียน เช่น การสืบค้นหาแหล่งความรู้ การศึกษาข้อมูล การวิเคราะห์ การสรุปข้อมูล การอภิปรายโต้แย้งทางวิชาการ และการทำงานร่วมกับผู้อื่น

11. การเรียนรู้เป็นกิจกรรมทางสังคม (Social learning) การออกแบบกระบวนการทางสังคม เพื่อให้ นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข สนุกและเกิดนิสัยรักการเรียน เพราะการเรียนรู้ไม่ใช่กิจกรรมส่วนบุคคลที่น่าเบื่อ ไม่ติดทฤษฎี หรือเชื่อตามหนังสือจนเกินไป จนไม่กล้าทดลองวิธีคิดใหม่ ๆ ที่อาจจะเหมาะสมต่อนักเรียนของเรามากกว่าความคิดแบบตะวันตก

12. ทักษะความเข้าใจต่างวัฒนธรรม ต่างกระบวนทัศน์ (Cross – cultural Understanding) การจัดการเรียนรู้ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการทำงานและดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีความแตกต่างแต่ไม่แตกแยก การพัฒนาทักษะนี้จะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น มีการเคารพความแตกต่างทาง

วัฒนธรรม ตอบสนองความเห็นและคุณค่าที่แตกต่าง เพื่อยกระดับความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมสู่การสร้างแนวความคิด วิธีทำงานใหม่ สู่คุณภาพของผลงาน

13. ทักษะอาชีพและทักษะการใช้ชีวิต (Career and Life Skills) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสภาพของสังคม ความคิดริเริ่มและการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ความรับผิดชอบและความสามารถผลิตผลงาน ความเป็นผู้นำและรับผิดชอบต่อสังคม

14. การจัดการองค์ความรู้ (Cognitive load management) และการประยุกต์ใช้ความสามารถในการจัดการกับความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ในตัวคนและความรู้เด่นชัด นำมาแบ่งปันให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง

15. ความสามารถในการใช้เหตุผล (Reasoning Ability) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุ มีผล และการแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ที่เป็นอิสระจากความรู้เดิม การให้เหตุผลเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาองค์ความรู้ เชื่อมโยงความรู้ประสบการณ์ไปวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประเมินค่า เพื่อการตัดสินใจโดยมีเหตุผลประกอบอย่างสมเหตุสมผล

16. ทักษะการเรียนรู้ที่แท้จริง (Authentic Learning) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการใช้ทักษะการเรียนรู้ จะทำให้ผู้เรียนทุกคน มีความสามารถและสติปัญญาที่แตกต่างกัน เกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง บรรลุวัตถุประสงค์ โดยผู้สอนวิเคราะห์เนื้อหาสาระและกำหนดวัตถุประสงค์ในการ เรียนรู้อย่างละเอียด โดยให้ตอบสนองต่อความถนัดที่ต่างกันของผู้เรียน ผู้เรียนได้เรียน ในสภาพที่ใกล้เคียงกับชีวิตจริงที่สุด การเรียนรู้ขึ้นอยู่กับบริบทหรือสภาพแวดล้อมในขณะที่เรียนรู้

17. การเรียนรู้เชิงกระบวนทัศน์ (Mental model building) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียน มีความสามารถในการเรียนรู้ในการสร้างกระบวนทัศน์ เป็นการเรียนรู้จากสภาพจริง (Authentic learning) การเรียนรู้วิธีการนำเอาประสบการณ์ที่สั่งสมมาจนเกิดเป็นกระบวนทัศน์ (หรือความเชื่อ ค่านิยม) และที่สำคัญ คือ การสั่งสมประสบการณ์ใหม่นำมาโต้แย้งความเชื่อหรือค่านิยมเก่า ทำให้ละจากความเชื่อเดิม มายึดถือความเชื่อหรือกระบวนทัศน์ใหม่ ซึ่งประสบการณ์เรียนรู้ (Experiential Learning) ที่ได้จากการทดลอง ปฏิบัติหรือลองทำ หรือได้จากการเห็นกิจกรรมจริง ๆ เป็นปัจจัยสำคัญของการเรียนรู้ แต่การจะมีทักษะหรือความสามารถขนาดนี้ จำต้องมีความสามารถรับรู้ข้อมูลหลักฐานใหม่ ๆ และนำมาสังเคราะห์เป็นความรู้เชิงกระบวนทัศน์ใหม่ได้

18. ทักษะการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถในการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิง โลกทัศน์ วิธีคิด จิตสำนึกเปลี่ยนใหม่ กลายเป็นคนที่เห็นความเป็นหนึ่งเดียวของทั้งหมด จิตใจเป็นอิสระ เบาสบาย ปลอดโปร่ง มีความสุข มีสัมพันธภาพใหม่กับคนอื่นและสิ่งอื่น ทำให้สามารถฝ่าสถานการณ์ที่ยากไปสู่ความสำเร็จได้

19. คุณธรรม จริยธรรม (Ethical Person) การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีทักษะการเรียนรู้เชิงนามธรรม เป็นการเรียนรู้ซึมซับได้โดยการชวนกันสมมติและแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นกันว่าตัวเองเป็นอย่างไรในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เอาข่าวเรื่องใดเรื่องหนึ่งมาคุยกัน ผลัดกันออกความเห็น ว่า พฤติกรรมในข่าวก่อผลดีหรือ ผลเสียต่อการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่มีสันติสุขอย่างไร

8.สรุป

การเรียนการสอนแบบ Active Learning เป็นกระบวนการเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม และมีปฏิสัมพันธ์กับกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติที่หลากหลายรูปแบบ เช่น การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การระดมสมอง การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะการสอนสังคมศึกษามีการจัดการเรียนรู้ถึง 5 สาระการเรียนรู้ ได้แก่ สาระศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม สาระหน้าที่ พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม สาระเศรษฐศาสตร์ สาระประวัติศาสตร์ และสาระภูมิศาสตร์ ในการจัดการเรียนการสอนที่มาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี จึงต้องมีการจัดการเรียนรู้ที่มี หลักการและวิธีการสอนให้ผู้เรียนได้มีความรู้ มีทักษะ ลงมือปฏิบัติ และมีประสบการณ์จริง เพื่อที่ตัวผู้เรียน สามารถนำประสบการณ์ที่ได้จากการจัดการเรียนรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตในสังคมอย่างสันติและมีความสุข

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551) *หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ไชยยศ เรืองสุวรรณ. (2553). *Active Learning*. *ข่าวสารวิชาการ*. คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ประจำเดือนพฤศจิกายน 2553.
- รพีพัฒน์ หาญโสภณ และคณะ. (2563). การจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 : ทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. *วารสารวิชาการ ธรรมทรรศน์*. 20 (2), 163–172.
- วิจารณ์ พานิช. (2556). *Open Approach - วิธีประยุกต์ การจัดการเรียนรู้แบบ Active Learning สู่การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21*.
- ศักดา ไชยกิจญโญ. (2548). สอนอย่างไรให้Active Learning. *นวัตกรรมการเรียน การสอน*. 2(2): 12-15.
- สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. (2551). *คู่มือการประกันคุณภาพการศึกษาภายใน สถาบันระดับอุดมศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
- Mayers, C. and Jones, T. (1993). *Promoting active learning: strategies for the college classroom*. San Francisco: Jossey-Bass